

استادان مارکوپولو

مسلمانان و علم جغرافیا

ناصر نادری

کریستف کلمب، کاشف آمریکا، از «ابن رشد»، دانشمند مسلمان، یاد می‌کند و او را از کسانی می‌داند که با نظریه وجود دنیای جدید، او را در کشف آمریکا یاری کرده است. به راستی مسلمانان، چگونه با علم جغرافیا آشنا شدند و تا چه حد در این حوزه، پیشرفت کردند؟ در این شماره، به دستاوردهای مسلمانان در علم جغرافیا می‌پردازیم.

خوارزمی و شکل زمین

نتیجه محاسبه این گروه آن بود که طول درجه نصف‌النهار را ۹۱ کیلومتر اندازه‌گیری کردند. این محاسبه بسیار مهم بود و بعدها با وسایل دقیق، طول درجه مزبور اندازه‌گیری شد و بیش از ۸۷۶ متر اختلاف پیدا نشد. هنگامی این محاسبات در شرق انجام می‌شد که اروپاییان هنوز زمین را مسطح می‌پنداشتند!

اثر «محمدبن موسی خوارزمی» اساس علم جغرافیایی مسلمانان را پایه‌ریزی کرد. وی کتاب «شکل زمین» (صورة الأرض) را در سده سوم هجری نوشت.

این کتاب، فهرستی از عرض و طول جغرافیایی نقاطی بود که اقلیم‌های یونان باستان را نیز شامل می‌شد. این اقلیم‌ها، عبارت از هفت باریکه در عرض جغرافیایی بود که گمان می‌رفت طول بلندترین روز نقاط واقع در آنها با هم برابر است.

خوارزمی و دستیارانش، نقشه آسمان و زمین را ترسیم کردند.

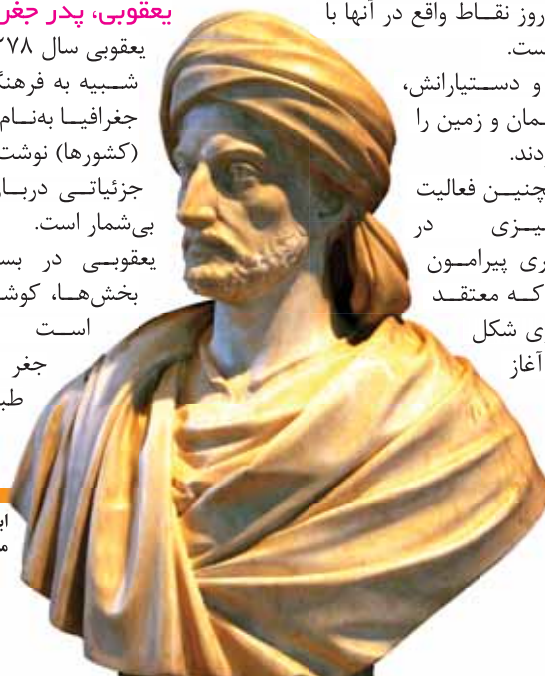
آنان همچنین فعالیت موفقیت‌آمیزی در اندازه‌گیری پیرامون زمین - که معتقد بودند کروی شکل است - آغاز کردند.

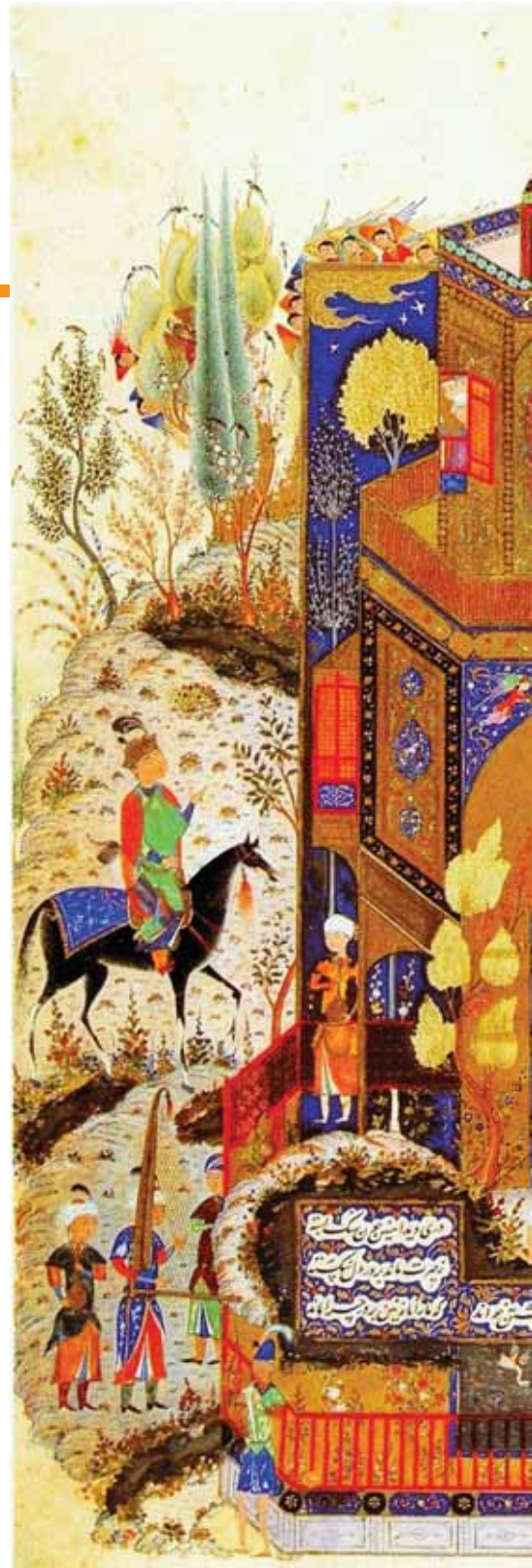
یعقوبی، پدر جغرافیا

یعقوبی سال ۲۷۸ ق چیزی شبیه به فرهنگ امروزی جغرافیا به نام «البلدان» (کشورها) نوشت که شامل جزئیاتی درباره اماکن بی‌شمار است.

یعقوبی در بسیاری از بخش‌ها، کوشش کرده است و اقیانوس جغرافیای طبیعی را با

شرح جغرافیای انسانی بیان کند. یعقوبی را گاهی پدر جغرافیای اسلامی دانسته‌اند؛ زیرا اثر او نخستین اثری بود که غربی‌ها به آن توجه کردند. وی در مقدمه کتاب البلدان آورده است: «از آغاز بلوغ تا این زمان که ذهن و عقلم بیدارتر و نافذتر شده، عشق به آن

داشته‌ام که از تاریخ سرزمین‌ها و وضع جغرافیایی آنها آگاه شوم؛ چرا که از کودکی، سفرهای درازی داشته‌ام.»

مسعودی و اوج جغرافیا

مسعودی بیش از هر چیز، عشق سیاحت داشت و در جوانی به اقصی نقاط جهان

مسافرت کرد.

کتاب «گلستان‌های طلا و معدن‌های جواهر» (مروج الذهب و معادن الجواهر) گزارش تجربیات و مشاهدات وی است که می‌توان آن را دایرة‌المعارف تاریخی جغرافیایی دانست.

مسعودی معتقد بود معرفت حقیقی را تنها با تجربه و مشاهده شخصی می‌توان به‌دست آورد. او نویسنده‌ای پرکار بود. در واقع، جغرافیا در بین مسلمانان با مسعودی به اوج خود رسیده است.

اصطخری و زرقالی

جغرافی‌دان مسلمان دیگری که جزئیات کمی از شرح حال او در دست است، اصطخری است که در نیمه اول قرن چهارم می‌زیسته است. کتاب «راه‌ها و کشورها» (المسالک و الممالک)، اثر اوست و شامل جغرافیای کشورهای اسلامی به انضمام چند نقشه رنگین از سرزمین‌های گوناگون آن است.

در همین سده، زرقالی، دانشمند جغرافی‌دان، طول دریای مدیترانه را ۴۲ درجه اعلام کرد که با واقعیت، تقریباً هماهنگ است.

ادریسی و نقشه‌های جغرافیایی

ادریسی در شانزده سالگی، به آسیای صغیر، مراکش، اسپانیا و جنوب فرانسه و حتی انگلستان سفر کرد. پس از سفرهای دور و دراز به سراسر دنیای اسلام و اروپا، در دربار پالرمو (سیسیل) سکونت گزید. ادریسی در جایی زندگی می‌کرد که برای تکمیل و پرداخت کار او سودمند بود؛ زیرا سیسیل در مرکز نواحی مدیترانه قرار داشت که وعده‌گاه کشتی‌ها و دریانوردان دریاهای شمال، اقیانوس اطلس و مدیترانه بود.

ترسیم نقشه‌های از رود نیل یکی از آثار مهم اوست.

بیرونی و جغرافیای ناحیه‌ای

بیرونی در هند، زبان سانسکریت را فرا گرفت. کتاب «التحقیق ماللهند» که

به «هند بیرونی» معروف است، نتیجه مطالعات و مسافرت‌های اوست که در سال ۴۲۱ ق منتشر شد.

وی در «التفهیم» و «جماهیر فی المعرفة الجواهر»، درباره منابع و خصوصیات بسیاری از گوهرها و سنگ‌های قیمتی بحث کرده است.

کتاب تحقیق ماللهند، به سبب دانش فراوان و نگاه ژرف بیرونی به واقعیات و توانایی او در استفاده از آنها، یکی از تألیف‌های ارزشمند در زمینه جغرافیای ناحیه‌ای به‌شمار می‌رود.

بیرونی در حوزه جغرافیای ریاضی و نجومی، درباره نقاط متقاطع زمین، کروی بودن و تعریف حرکات آن، بحث می‌کند و طول و عرض جغرافیایی اماکن بی‌شماری را به‌دست می‌دهد.

یاقوت حموی و فرهنگ کشورها

از جغرافی‌دانان بزرگ مسلمان، یاقوت حموی بود که در آغاز سده سیزدهم، توانست دایرة‌المعارف بزرگ جغرافیایی در شش جلد گرد آورد. نام این اثر را «فرهنگ کشورها» (معجم البلدان) گذاشت.

ابن بطوطه، مارکوپولوی جهان اسلام

وی پیاده، سواره و از طریق دریا، هزاران کیلومتر سفر کرد و بیش از چهل کشور را زیر پا گذاشت. به‌همین دلیل، وی را مارکوپولوی جهان اسلام نامیده‌اند.

نوشته‌های ابن بطوطه بسیاری از مسائل پنهان زندگی در سده‌های میانه را روشن می‌کند؛ برای مثال، اینکه طلا از جنوب صحرای آفریقا به مصر و سوریه می‌رسید و از آنجا، حجاج به مکه می‌بردند.

وی درباره پشم و مو، طلا و محصولات صیفی، عاج و ابریشم، شیوخ و سلاطین و... تحقیق کرده است.

به‌راستی ما می‌توانیم جهان قرن هشتم هجری را در آیینة نوشته‌های ابن بطوطه، به چشم خود مشاهده کنیم.

- منابع
۱. خدمات مسلمانان به علم جغرافیا، احمد نفیس، ترجمه حسن لاهوتی، آستان قدس رضوی.
 ۲. متفکران اسلام، بارون کارا، ترجمه احمد آرام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
 ۳. تاریخ علم کیمبرج، کلین ران، ترجمه حسن افشار، نشر سعدی.
 ۴. منابع فرهنگ اسلامی، ترجمه دکتر خلیلیان، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
 ۵. میراث مسلمانان در جهان، سلیم‌الحسنی، نشر طلایی.